

Yttrande

Se barnet! Betänkande av 2014 års vårdnadsutredning, SOU 2017:6

Sammanfattning

- Forskningen på området dokumenterar stora problem när det handlar om att inom ramen för vårdnads-, boende- eller umgängestvister hantera våld och övergrepp mot barn, våld i parrelationer och barns säkerhet och trygghet i dessa fall. Vårdnadsutredningen har inte tagit dessa problem på tillräckligt stort allvar och betänkandet saknar tillräcklig diskussion om hur eventuella negativa konsekvenser av förslagen ska undvikas.
- De kvalitetsproblem som finns idag när det gäller riskbedömningar tonas ner och det är inte tillfredsställande att utredningen inte lämnar förslag för att förbättra praktiken. Det saknas också en diskussion om hur olika typer av riskbedömningar ska integreras i mer övergripande bedömningar av barnets bästa.
- Det finns en del förslag i betänkandet som kan bidra till en positiv utveckling när det gäller barns rätt till delaktighet. De förslag som lämnas för att stärka barnets position i processen samt stärka barnets rätt till delaktighet är dock otillräckliga. Särskilt frågorna om biträde för barnet, barns talerätt samt möjligheter att komma till tals i domstol borde ha utretts närmare.

Negativa konsekvenser för ärenden där det förekommer våld och övergrepp

Av genomgången av kunskapsläget och av de referenser som anges som stöd för olika resonemang framgår att 2014 års vårdnadsutredning huvudsakligen använt myndighetsrapporter, samt en icke publicerad rapport från en forskargrupp, som kunskapskällor. Det finns idag dock ett stort antal relevanta forskningsstudier på området som genomförts både i Sverige och i andra länder. Betänkandet präglas av en anmärkningsvärd brist på koppling till aktuell forskning. Det får till konsekvens att dokumenterade problem inte beaktas i tillräckligt hög grad.

Ett av de områden där forskningen pekat på stora problem är att inom ramen för vårdnads-, boende- eller umgängestvister hantera våld och övergrepp mot barn, våld i parrelationer och barns säkerhet och trygghet i dessa fall. Det står redan idag klart att Sverige inte lever upp till åtaganden om skydd och stöd till våldsutsatta, enligt bland annat FN:s barnkonvention och Istanbulkonventionen (*Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och våld i hemmet*). Enligt den senare ska parterna bland annat vidta nödvändiga lagstiftningsåtgärder eller andra åtgärder för att säkerställa att förekomsten av sådant våld som faller inom ramen för konventionen beaktas när frågor om vårdnad av barn och barns umgängesrätt ska avgöras. Parterna ska också vidta nödvändiga lagstiftningsåtgärder eller andra åtgärder för att säkerställa att utövandet av umgängesrätt eller vårdnad inte äventyrar brottsoffrets eller barnens rättigheter och säkerhet (artikel 31).

Även av Vårdnadsutredningens egna undersökningar framgår att det finns brister i hur våld och risker för barn beaktas. Vårdnadsutredningen har dock inte tagit dessa problem på tillräckligt stort allvar

och i betänkandet saknas tillräcklig diskussion om hur eventuella negativa konsekvenser av förslagen ska undvikas. Det gäller i synnerhet förslagen om obligatoriska informationssamtal, om en ny bestämmelse om föräldrars förmåga att ta gemensamt ansvar, och om att domstolen ska kunna döma till gemensam vårdnad trots att båda föräldrarna motsätter sig det. Visserligen påpekas till exempel när det gäller informationssamtalen, vilka normalt bör vara gemensamma enligt förslaget, att om det finns uppgifter om våld "kan det finnas skäl" att hålla enskilda samtal (s 240). Liknande skrivningar om undantag på grund av våld återfinns också på andra ställen i texten. Dessa skrivningar är dock otillräckliga. Mot bakgrund av att det redan idag finns dokumenterade problem krävs det betydligt mer ingående resonemang och analyser av de utmaningar som både socialtjänstens utredare och domstolen står inför, för att förslagen inte ska resultera i en praktik som även fortsättningsvis undergräver skyddet av våldsutsatta föräldrar respektive skyddet och stödet till barn som upplever våld eller utsätts för våld eller övergrepp.

Det är också en brist att utredningen inte i högre grad problematiserat hur umgängesstöd används i praktiken. En aktuell utvärdering tyder på att umgängesstödet inte alltid används i enlighet med lagstiftarens intentioner (Bergman 2016). Enligt studien kan umgängesstöd i vissa fall användas inte bara för att ge barnet stöd utan också för att ge barnet eller en utsatt förälder skydd, att umgängesstöd i vissa fall används i fall där det inte är rimligt att umgänga utan stöd kan bli aktuellt inom överskådlig framtid, och att domstolen i vissa fall använder umgängesstödet för att få en kompletterande bedömning, samtidigt som personalen som verkställer umgängesstödet varken har tillgång till relevant information i ärendet eller i uppdrag att göra bedömningar.

Det saknas förslag för att höja kvalitén på riskbedömningar

I uppdraget ingick att lämna förslag på åtgärder som kan behöva vidtas för att säkerställa att riskbedömningar görs i tillräckligt stor utsträckning och att dessa är av tillräckligt stor kvalitet. De kvalitetsproblem som finns idag när det gäller riskbedömningar tonas ner och det är inte tillfredsställande att utredningen inte lämnar förslag för att förbättra praktiken, utan endast hänvisar till uppdraget till Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) att ta fram ett handläggningsstöd för riskbedömningar. Det saknas också en diskussion om hur olika typer av riskbedömningar ska integreras i mer övergripande bedömningar av barnets bästa.

Det är en brist att utredningen inte lämnar några förslag om förbättringar av domstolens praktik. Utredningen har själv hittat exempel på problem, till exempel att tingsrätten även när den ena föräldern är dömd för brott mot den andra inte gjort någon egentlig riskbedömning av vad detta kan innebära för barnen (s 342). Det finns också aktuella studier som pekar på problem, bland annat studie av tingsrättsdomar som visar att den våldsutövande föräldrarnas (utomnordiska) bakgrund kan ges större betydelse för rättens bedömning, än det rapporterade våldet (Bruno 2016). Bristen på fokus på domstolspraktiken är därför otillfredsställande.

En central fråga som inte tas upp av Vårdnadsutredningen är grundläggande kvalitetsproblem när det gäller utredande samtal med barn inom ramen för vårdnads-, boende eller umgängesutredningar. När det gäller ett individuellt barns upplevelse av utsatthet, rädsla respektive trygghet är barnet själv den främsta informationskällan. Till skillnad från vad som är fallet med exempelvis utredande samtal med barn vid en straffrättslig process, så finns idag inget utvecklat och forskningsbaserat protokoll som används av socialtjänstens utredare. Det är heller inte givet att de utredare som genomför barnsamtalen har en utbildning i intervjumetodik som motsvarar den som exempelvis polisens utredare genomgår. Som regel dokumenteras samtalen inte heller på något detaljerat sätt, exempelvis genom ljudinspelningar. Det kan därför vara högst oklart hur samtal med barn om våld, rädsla och trygghet gått till, och saknas systematisk dokumentation som domstolen kan ta del av. Denna brist på systematik, dokumentation och fortutbildning är särskilt problematisk när man beaktar att Universitetskanslersämbetet (2015) visat att det finns stora brister i hur frågor om våld mot kvinnor och barn beaktas i bland annat jurist- och socionomprogrammen. Det är idag oklart om det

handläggningsstöd som tas fram av MFoF kommer att hantera dessa grundläggande frågor om bland annat samtalsmetodik, och det är därför otillfredsställande att utredningen nöjer sig med att hänvisa till det uppdraget.

Med utgångspunkt i såväl kunskapen om barns upplevelser av våld och våldets konsekvenser, kunskapen om barn som sociala aktörer och barns rätt till delaktighet bör barncentrerade riskbedömningar behandla åtminstone fyra olika komponenter: 1) farlighetsbedömning av våldsutövaren/omedelbar fara (inklusive risk för fysiskt och sexuellt våld riktat mot barnet), 2) våldets konsekvenser/långsiktiga risker och barnets behov när det gäller återhämtningsprocessen, 3) barnets upplevelser av trygghet samt 4) barnets hantering av våldet. För att åstadkomma en sådan holistisk och mångfacetterad bedömning behöver utsatta barn ses både som utsatta offer och som kompetenta deltagare i utrednings- och bedömningsprocesser. När det handlar om metodutveckling är det särskilt metoder eller modeller som inkluderar barns röst som saknas för närvarande.

I betänkandet kommenteras att utredningen utgår från att i riskbedömning ingår trygghetsbedömning ur barnets perspektiv (s 328). Det är mycket positivt, men det saknas en diskussion om hur olika komponenter i en bedömning av risk kan integreras med regelverket som det ser ut idag. Ska riskbedömning enligt Föräldrabalken (FB) anses omfatta det som här omtalas som farlighets- respektive trygghetsbedömning, medan långsiktiga risker och barnets behov när det gäller återhämtningsprocessen ska ingå i den mer övergripande bedömningen av barnets bästa? Eller bör alla de komponenter som skisseras ovan definieras som komponenter i riskbedömning enligt FB? Den typen av frågeställningar hade behövt utredas.

Otillräckliga förslag för att säkra barnets bästa och barnets möjligheter till delaktighet Bristerna i metodik och systematik när det gäller barnsamtal har också konsekvenser när det gäller barns delaktighet. Vårdnadsutredningen konstaterar att det fortfarande finns brister i hur barns rätt till delaktighet tillgodoses, och att problemen är som störst när det gäller de yngre barnen. Utredningens slutsats ligger i linje med ett flertal studier i Sverige som tidigare pekar på stora problem med att i praktiken tillgodose barns rätt till delaktighet. Det finns en del förslag i betänkandet som kan bidra till en positiv utveckling när det gäller barns rätt till delaktighet. Förslaget om en reviderad skrivning i lagtexten så att det blir tydligt att vid bedömningen av barnets bästa ska barnets åsikter och inställning tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad är ett steg i rätt riktning. Likaså förslaget om en ny bestämmelse om barnets rätt att komma till tals och få information i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Det är även positivt med förslagen att utgångspunkten ska vara att den som utför utredningen ska höra barnet och redovisa barnets åsikter eller inställning inför rätten, att barnet som regel ska höras innan socialnämnden lämnar upplysningar till rätten inför ett interimistiskt beslut, samt förslaget att barn ska ha rätt att uttrycka sina åsikter och sin inställning i frågor om vårdnad och umgänge vid samtal med företrädare för socialnämnden även om vårdnadshavarna motsätter sig detta.

De förslag som lämnas för att stärka barnets position i processen samt stärka barnets rätt till delaktighet är dock otillräckliga. Enligt direktiven till utredningen kan det finnas anledning att överväga att införa någon form av biträde för barnet. Den möjligheten avvisas dock av Vårdnadsutredningen, bland annat med hänvisning till att ett biträdes uppgifter skulle vara för lik socialtjänstens, och att det är tveksamt om ett biträde inte skulle kunna hämta in och förmedla barns åsikter på ett bättre sätt än socialtjänsten. En fråga som dock inte behandlas är det faktum att under de rättsliga förhandlingarna är socialnämndens representant inte närvarande som företrädare för barnet, utan endast som vittne. I processen finns med andra ord inte någon som specifikt företräder barnet. Det finns idag erfarenheter från andra länder, exempelvis Australien, där ett särskilt biträde för barnet också företräder barnet i rätten, men Vårdnadsutredningen förhåller sig inte till eller diskuterar sådana erfarenheter. Den representant för Barnombudsmannen som också har suttit med i utredningen har i ett särskilt yttrande till betänkandet påpekat att redan 2002 föreslogs att barn åtminstone i särskilt konfliktfyllda mål skulle

ges rätt till ett biträde, och Barnombudsmannen menar att det är dags att göra detta förslag till verklighet. Högskolan instämmer.

När det gäller barns talerätt menar Barnombudsmannen att frågan om talerätt för barn, som en möjlighet att stärka barns rätt att komma till tals, enbart har berörts flyktigt och avfärdats. Även när det gäller förslaget att barns möjlighet att själva närvara i domstolen fortsatt ska vara begränsad har utredningen gjort sin bedömning utan något djupare resonemang eller analys av hur nuvarande system skulle kunna förbättras så att det kunde bli möjligt för barn att delta på ett tryggt sätt, menar Barnombudsmannen. Högskolan instämmer i dessa kritiska synpunkter. Särskilt frågorna om biträde för barnet, barns talerätt samt möjligheter att komma till tals i domstol borde ha utretts närmare.

För Akademin för hälsa, vård och välfärd, Mälardalens högskola

Maria Eriksson

Forskningsledare och ordförande i forskningsrådet